

M U Z E U L B A N A T U L U I T I M I Ş O A R A

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE
ISTORIE

XVIII
2010

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca, 2010

Colegiul de redacție:

Dan Leopold CIOBOTARU, *director al Muzeului Banatului*

Prof. dr. Florin DRAȘOVEAN, *redactor șef*

Zsuzsanna KOPECZNY, *secretar de redacție*

Lector dr. Ligia BOLDEA, Nicoleta DEMIAN-TOMA, Prof. dr. Vasile DUDAȘ, Conf. dr. Vasile RĂMNEANȚU, Prof. dr. John Michael O'SHEA (Michigan University, SUA), Prof. dr. Wolfram SCHIER (Freie Universität Berlin, Germania), Lector dr. Călin TIMOC, *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872–1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928–1931

Tibiscus, 1971–1979

Orice corespondență se va adresa
Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Please send any mail to
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse:
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Richten Sie bitte jedwelche Korrepondenz an die Adresse:
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

ISSN 1221-678X

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca
e-mail: mega@edituramega.ro
www.edituramega.ro

CUPRINS ▪ SOMMAIRE ▪ INHALT ▪ CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHĂ

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, SORIN TINCU	
Verbioara Discoveries in Hunedoara	11
VICTOR SAVA, MARIUS ARDELEANU	
Observații asupra unei achiziții a Complexului Muzeal Arad.....	23
<i>Observations Concerning an Acquisition of the Arad Museum</i>	28
DUMITRU PROTASE	
Castrul legiunii III Flavia de la Berzovia. Săpăturile arheologice din anii 1965–1968	33
<i>Das Lager der Legion IV Flavia von Berzovia. Die Ausgrabungen der Jahre 1965–1968</i>	43
ALEXANDRU FLUTUR	
Cărămizile ștampilate ale legiunii XIII Gemina de la Cenad și Sânnicolau Mare	63
<i>Stamped Bricks of Legio XIII Gemina at Cenad and Sânnicolau Mare</i>	66
RAOUL ȘEPTILICI	
Monete barbarizate de secolul al IV-lea din bronz din Banat în descoperiri izolate.....	69
<i>Fourth Century Bronze Barbarous coins from Banat (Isolated Finds)</i>	73
VASILE-BOGDAN DOMOCOȘ	
Bijuterii monetare la barbarii dintre Dacia și Pannonia.....	77
<i>Coin Jewelry at the Barbarians Between Dacia and Pannonia</i>	80
CORIOLAN HORAȚIU OPREANU	
Medalionul cu măști din tezaurul de la Șimleul Silvaniei (Szilágysomlyó).	
Precizări iconografice și influențe culturale.....	81
<i>The „Masks” Medallion from the Hoard at Șimleul Silvaniei (Szilágysomlyó).</i>	
<i>Iconography and Cultural Influences</i>	91

ISTORIE MEDIE

DANIELA TĂNASE	
Despre artizanii metalelor în izvoare scrise din zorii Evului Mediu	115
<i>On the Metal Craftsmen According to Early Middle Age Written Sources</i>	121
LIGIA BOLDEA	
Un secol din evoluția unui domeniu feudal al Banatului de Câmpie: domeniul familiei nobile	
Danciu de Macedonia	123
<i>Un siècle de l'évolution d'un domaine féodal du Banat champêtre: les domaines de la famille noble</i>	
<i>Danciu de Macédonie</i>	134
ADRIAN MAGINA	
Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević	135
<i>A Serbian Nobleman From XVth Century Banat: Miloš Belmužević</i>	142

LIVIA MAGINA	
Dreptul de târg și procesul de urbanizare. Cazul Felnac.....	143
<i>Market Right and Urbanization Process. Felnac Case</i>	148

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU	
Studenti din Timișoara la școli și universități europene (1730–1850)	151
<i>Studenten aus Temeswar an europäischen Schulen und Universitäten (1730–1850)</i>	170
ZORAN MARCOV, CIPRIAN GLĂVAN	
Istoria familiei Nikolics redată într-un document din colecția Muzeului Banatului.....	173
<i>Die Geschichte Der Familie Nikolics In Einer Urkunde Aus Der Sammlung Des Banater Museums</i>	177
VASILE DUDAȘ	
O personalitate marcantă a Banatului. Lucian Georgevici (1875–1940)	185
<i>Une personnalité marquant du Banat. Lucian Georgevici (1875–1940)</i>	192
FELICIA ANETA OARCEA	
Dinamica știutorilor de carte în comitatul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.....	193
<i>La dynamique des gens lettrés dans le comté d'Arad à la fin de XIX^{ème} siècle et au début du XX^{ème}</i>	204
RADU ARDELEAN	
Viziunea lui Atanasie Marian Marienescu asupra istoriei vechi a românilor	205
<i>The Visions of Atanasie Marian Marienescu Upon the Old History of the Romanian People</i>	226
NICOLETA TOMA-DEMIAN	
Augustin Weber (1833–1909)	227
<i>Augustin Weber (1833–1909)</i>	235
IONELA MOSCOVICI	
Banatul în așteptarea păcii. Premisele unei misiuni franceze	241
<i>Le Banat en attendant la paix, le prémices d'une mission française</i>	250
ADRIAN DEHELEANU	
Dotarea aeronauticii române în perioada interbelică.....	251
<i>Die Ausstattung der rumänischen Aeronautik während der Zwischenkriegszeit</i>	257
VASILE RĂMNEANȚU	
Activitatea Primăriei Timișoara în anul 1933.....	259
<i>The Main Activities Developed by the Townhall of the Municipality of Timișoara in 1933</i>	273
DUMITRU TOMONI	
Adunările generale ale regionalei „Astra Bănățeană” (1937–1948)	275
<i>Les réunions générales de la régionale « Astra Bănățeană » (1937–1948)</i>	283
SÎNZIANA PEDA	
A doua conflagrație mondială, între document scris și memorial	285
<i>The Second World War Between Written and Memorial Document</i>	289
RADU PĂIUȘAN	
Activitatea Uniunii Patrioților în Banat în anul 1944	291
<i>Die Tätigkeit des Patriotenverbands in Banat im Jahre 1944</i>	301

ANTONIO FAUR	
Organizațiile Partidului Național Țărănesc-Maniu din Bihor (1944–1946)	303
<i>The Organizations of Maniu's National Peasants' Party in Bihor (1944–1946)</i>	325
EUSEBIU NARAI	
Situația financiar-bancară în județul Severin (1944–1948)	327
<i>La situation financière-bancaire dans le département de Severin (1944–1948)</i>	344
CEZAR STANCIU	
Jivkov și Dej între prietenie și interese. Relațiile româno-bulgare după al doilea război mondial (1948–1964)	345
<i>Jivkov and Dej Between Friendship and Interest. The Romanian-Bulgarian Relations in the Aftermath of World War II (1948–1964)</i>	352
MIODRAG MILIN	
Sârbii din România sub imperiul „limbii de lemn” de la „Iuda” Tito și „Genialul” Stalin spre jaloanele comunismului autohton	355
<i>The Serbs in Romania Under the Rule of “Wooden Language” from “Yuda” Tito and Stalin “The Genius” to the Regulations of Domestic Communism</i>	360

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE CATALOAGE, VARIA

HEDY M-KISS	
Antimise – analiză iconografică	367
<i>Antimensia – Iconographic Analyses</i>	371

RECENZII

CĂLIN TIMOC, Dorel Bondoc, Cioroiul Nou, Craiova, 2010, 199 p.	381
LAJOS KAKUCS, Hedy M-Kiss, Textile istorice din colecția Muzeului Banatului Timișoara, secolele XVIII–XIX, Timișoara, 2009	382
ABREVIERI BIBLIOGRAFICE.....	387

DINAMICA ȘTIUTORILOR DE CARTE ÎN COMITATUL ARAD LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Felicia Aneta Oarcea*

Cuvinte cheie: școală, carte, analfabetism, alfabetizare, Arad
Mots-clés: l'école, le livre, l'analphabétisme, l'alphabétisation, Arad

Ca o componentă finală a coroborării dintre structura etno-confesională, factorii fizico-geografici, economici, sociali, mentali, legislația școlară, extinderea rețelei școlare, frecvența școlară, știința de carte reprezintă un rod al eforturilor autorităților laice și ecleziastice de luminare a popoului. Intersectarea tuturor elementelor permit extrapolări analitice pertinente asupra dinamicii acestui proces. Instituția școlară a răspuns necesităților societății, devenind „un factor generator de civilizație”¹.

Analiza datelor furnizate de recensămintele din 1880, 1900 și 1910, în contextul apariției unor prestigioase instituții de cultură și formării unor conștiințe active în susținerea activității școlare din mediul rural și urban, conturează imaginea unei lumi moderne cu valori și mentalități în schimbare. Acestea s-au produs și pe fondul interesului cultivat de autoritățile austro-ungare, ca o continuare a dezideratelor luminate, de diminuare a analfabetismului. Prin „Ordiinațiunea” nr. 21.555, emisă de Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, în 24 septembrie 1870, s-a dispus derularea cursurilor de alfabetizare pentru adulți. În realizarea acestui proiect au fost angrenați inspectorii școlari de stat, preoțimea, Antistiile comunale, învățătorii. Ultimii urmau a fi remunerați cu 3 fl. pentru fiecare adult. Cursurile, organizate seara, s-au desfășurat între lunile noiembrie-aprilie. Persoanele peste 15 ani, care s-au putut înscrie la acest curs au fost instruite din citire, scriere, socotit. Orele s-au derulat în incinta școlii, în condiții proprii, diferențiate pe sex. Săracii au beneficiat de material didactic, iar cei care s-au remarcat au fost răsplătiți cu diplome

și cărți². Toate au convers spre cointeresarea membrilor comunităților înspre știința de carte.

Legislația școlară și interesele politico-economice au stabilit rolul instructiv-educativ al instituției școlare în comitatul și orașul Arad, la sfârșitul secolului al XIX-lea și debutul următorului veac. Inegalitatea împărțirii administrativ-teritoriale, configurația reliefului, ascundeau profituri economice ale autorităților statale ori proprietarilor de pământ³. Cum susținerea școlilor revenea, pe de o parte grofilor și baronilor, iar de altă parte, statului ori enoriașilor, nu peste tot, interesul în susținerea lor a fost același.

Incursiunea demografică asupra populației alfabetizate la nivelul comitatului Arad și a localităților care compun fiecare plasă este un indicator relevant, care se răsfrânge direct asupra pregătirii socio-profesionale ulterioare a segmentelor societății moderne. Coordonatele analitice ale cifrelor furnizate de statisticile maghiare, ajută, pe de o parte la stabilirea dinamicii populației alfabetizate, iar, pe de altă parte, la estimarea factorilor reductivi ai acesteia.

Potrivit statisticilor oficiale maghiare, în comitatul Arad, numărul știutorilor de carte, în anul 1874, s-a ridicat la 5.127, un procent de 1,71%. Din totalul populației de 298.555, copiii de vârstă școlară au reprezentat 48.721 (16,31%). Repartiția pe sex indică 13.958 băieți (4,67%) și 7.644 fete (2,56%); un total de 21.602 (7,23%)⁴. Calculul

* Complexul Muzeal Arad, P-ța G. Enescu, nr. 1, Arad, jud. Arad, România, e-mail: felly_oarcea@yahoo.com.

¹ Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867–1918. Școala. Educația*, vol. 3, Timișoara (2008), 462–463.

² Ioan Munteanu, *op. cit.*, 462–463; Angela Dumitrescu, Implicarea corpului didactic în eliminarea analfabetismului din Banat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. *SIB XXX–XXXI*, Timișoara (2007), 221–222.

³ Felicia Aneta Oarcea, Structura etno-confesională a populației comitatului și orașului Arad (1867–1918). *SIB, XXXII*, Timișoara (2009), 85.

⁴ *Magyar statisztikai évkönyv szerkeszti és kiadja az országos magyar Kir. Statisztikai hivatal, ötödik évfolyam*, Budapesta (1878), 65.

procentual al populației alfabetizate pe anii 1880, 1900 și 1910 oferă următoarele procente: 16,19%, 31,39%, 39,64%. În orașul Arad, cei care știau scrie și citi reprezentau, în 1880, 47,19%; 63,60%, în 1900, și 69,64% în 1910⁵. (Graficul 1)

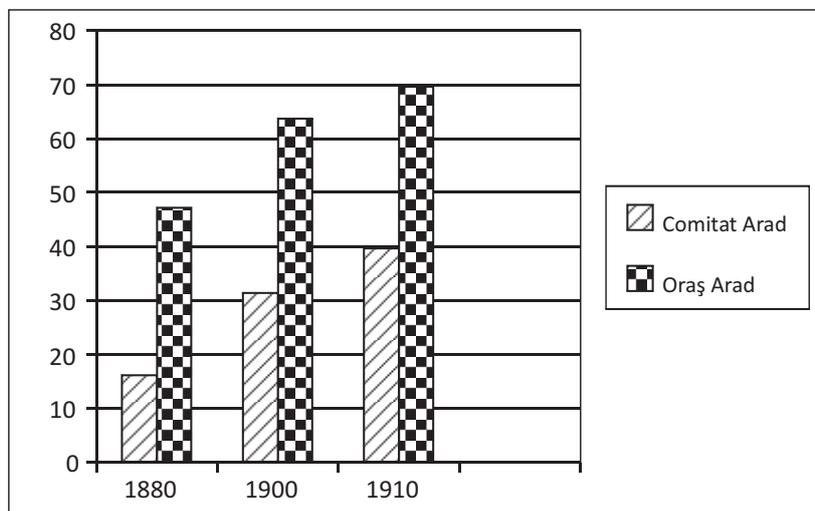


Fig. 1. Dinamica științei de carte în comitatul și orașul Arad 1880, 1900, 1910

Extinderea rețelei școlare a contribuit substanțial la închegarea unui nucleu de oameni instruiți. Au fost edificate instituții de învățământ cu caracter de stat⁶, comun, particulare, ale asociațiilor, completând

⁵ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București (1997), 27; idem, *Recensământul din 1900. Transilvania*, 72; idem, *Recensământul din 1910. Transilvania*, 60.

⁶ Instituții școlare cu caracter de stat au fost înființate în: Arad: str. Csutora (1908), Str. Fürj (1908), Str. Gizella (1908), Str. Mihály (1908), Cartierul Gai (1908) Cătunul Gai (1908), Almașkamaras (1901), Apateu (1898), Arad-Ceala (1901) Baia (1910), Bârzava (1908), Berechiu (1910), Buteni (1896), Caporal Alexa (1908), Căpruța (1897), Cermei (1875), Chișineu (1896), Cil (1906), Conop (1895), Covăsânț (1901), Curtici (1910), Dezna (1901), Drauț (1909) Dumbrăvița (1897), Elek (1907), Elek Lökösháza-cătun (1907), Gașa (1909), Ghioroc: a. Ceangăi (1897), b. Autohtoni (1908), Gurahonț (1893), Gyula-Vârșand (1910), Hălmaș Mare (1901), Horia (1899), Ineu (1898), Iratoșul Mare (1907), Julița (1897), Kamarasul Mare (1902), Livada (1898), Macea (1898), Miniș (1897), Maria Radna (1895), Măderat (1909), Măndruloc (1906), Mâșca (1909), Medgyesbodzás (1902), Medgyesegyháza (1901), Micălaca (1901), Mișca (1910), Odvoș (1897), Păulișul Vechi (1883), Păulișul Nou (1910), Pâncota (1903), Pecica Maghiară (1901), Pecica Veche (1904), Peregul German (1904), Petriș (1897), Pilul Mare (1897) Pusta Feset (1910), Răpsig (1907), Satu Nou (1899), Săvârșin (1901), Sânleani (1903), Sânmartin de Arad (1899), Sântana (1907), Socodor (1895), Șepreuș (1887), Șiclău (1895), Șiria (1882), Talpaș (1899), Tauți (1896), Târnova (1908), Țipari (1896), Variașul Mare (1903), Vârșand (1910), Zărând (1895), Zimand Cuz (1904), Zimandul Nou (1901), Zimbru (1901) (vezi Kehrler Károly, *Aradvármegye és Arad sz. kir. Város népköztartásügye. 1885–1910-ig*, Arad, 1910, 261–263).

numărul școlilor confesionale. Prefacerile nu au rămas fără ecou în evoluția progresivă a numărului știutorilor de carte. Repartiția lor pe plăși creionează o creștere procentuală apreciabilă în Pecica (de la 26,96% în 1880 la 44,15% în 1900 și 55,96% în 1910), Elek (de la 24,55% în 1880 la 43,67% în 1900 și 51,07% în 1910), Șiria (de la 22,50% în 1880 la 40,52% în 1900 și 50,90% în 1910) și Arad (de la 21,21% în 1880 la 38% în 1900 și 46,30% în 1910). Cel mai scăzut procent s-a înregistrat în plasa Hălmașiu (de la 4,48% în 1880 la 10,15% în 1900 și 15,24% în 1910). În intervalul cronologic 1880–1910, sporul celor care știau scrie și citi, în plasa Pecica, a crescut cu +29%. La polul opus s-a situat Hălmașiu cu +10,76%. Zonă muntoasă, cu potențial economic limitat, privată de tentațiile lumii moderne și locuită de oameni cu

posibilități materiale modeste⁷ ducea lipsă de instituții școlare și dascăli. La polul opus, rodnicia zonei de câmpie a Aradului, diversitatea paletelor ocupaționale, modernizarea mijloacelor de comunicații au facilitat pătrunderea curentelor culturale, infiltrarea „noului” și schimbarea, treptată, a mentalităților. În plasele Pecica, Elek, Târnova ei întruneau, la 1910, peste 50%⁸. Consemnăm că, la nivelul comitatului Arad, valoarea procentuală pozitivă între anii 1880 și 1910, a fost de +23,46%⁹. (Tabelul 1)

Demersul analitic ne obligă să amintim că, în unele așezări locuite de maghiari și germani, din plasa Arad, am identificat un număr mai mare al știutorilor de carte. Exemplificăm Horia și Vladimirescu, unde procentul populației alfabetizate s-a situat pe un palier ridicat. Însă, spre 1910, comunitățile sătești au arătat un interes sporit în susținerea instituției școlare, ceea ce s-a răsfrânt pozitiv asupra numărului persoanelor instruite. Prin activitatea susținută a învățătorilor români din localitățile Micălaca, Cicir, Macea, oamenii instruiți reprezentau peste 30% între anii 1900–1910¹⁰. Augmentări de peste 35% au avut loc în satele Horia (+35,1%), Livada (+38,67%), Sâmbăteni (+35,18%). (Tabelul 2)

⁷ Felicia Aneta Oarcea, *op. cit.*, 82.

⁸ *Magyar statisztikai közlemének. A magyar korona országainak 1900 (M.S.K.)*, vol. I, Budapesta (1902), 338.

⁹ *Ibidem*, (1910), 340–341.

¹⁰ *M.S.K., 1900*, 332–333.

Tabelul 1. Dinamica știutorilor de carte din comitatul Arad la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa	Numărul						% știutori carte			
		populației ¹¹			știutorilor de carte						Diferența 1880/1910
		An									
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Arad	27653	37200	39385	5866	14137	18236	21,21	38	46,30	+ 25,09
2	Chișineu	36418	48070	52536	7396	17721	23125	20,30	36,86	44,01	+ 23,71
3	Elek	23852	32095	34209	5856	14017	17472	24,55	43,67	51,07	+ 26,52
4	Hălmagiu	16021	18697	21030	719	1898	3206	4,48	10,15	15,24	+ 10,76
5	Ineu	27394	34579	37421	2243	7262	10261	8,18	21	27,42	+ 19,24
6	Pecica	26212	29953	30289	7069	13225	16950	26,96	44,15	55,96	+ 29
7	Radna	30502	33903	34453	4041	9388	12621	13,24	27,69	36,63	+ 23,39
8	Sebiș	28298	34249	36443	2349	7279	11457	8,30	21,25	31,43	+ 23,13
9	Șiria	30359	36026	37980	6831	14601	19335	22,50	40,52	50,90	+ 28,4
10	Târnova	20010	25068	27476	788	4010	6582	3,93	15,99	23,95	+ 20,02
<i>Total</i>		<i>266.719</i>	<i>329.840</i>	<i>351.222</i>	<i>43.158</i>	<i>103.538</i>	<i>139.245</i>	<i>16,18</i>	<i>31,39</i>	<i>39,64</i>	<i>+ 23,46</i>

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

Tabelul 2. Dinamica știutorilor de carte din plasa Arad la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Arad	Numărul						% știutori carte			
		populației			Știutorilor de carte						Diferența 1880/1910
		An									
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Cicir	941	928	971	403	304	343	42,82	32,75	35,32	- 7,5
2	Curtici	4906	7642	8298	707	2024	2700	14,41	26,48	32,53	+ 18,12
3	Cuvin	1703	1936	1982	312	787	1043	18,32	40,65	52,62	+ 34,3
4	Ghioroc	1048	2036	2392	395	927	1247	37,69	45,53	52,13	+ 14,44
5	Horia	2086	2252	2075	613	1174	1338	29,38	52,13	64,48	+ 35,1
6	Livada	1785	2235	2191	306	880	1223	17,14	39,37	55,81	+ 38,67
7	Macea	3039	4295	4193	514	1373	1406	16,91	31,96	33,53	+ 16,62
8	Mândruloc	1384	1646	1583	115	399	565	8,30	24,24	35,69	+ 27,39
9	Micălaca	1967	3243	4313	271	1094	2063	13,77	33,73	47,83	+ 34,06
10	Mureșel	879	981	1186	307	484	660	34,92	49,33	55,64	+ 20,72
11	Sâmbăteni	1852	2231	2197	130	639	927	7,01	28,64	42,19	+ 35,18
12	Sântleani	887	1253	1244	300	624	803	33,82	49,80	64,54	+ 30,72
13	Vladimirescu	3653	4616	4685	1145	2498	2919	31,34	54,11	62,30	+ 30,96
14	Zimanducz	698	941	1043	157	461	467	22,49	48,99	44,77	+ 22,28
15	Zimandul Nou	825	965	1032	191	469	532	23,15	48,60	51,55	+ 28,4
<i>Total</i>		<i>27653</i>	<i>37200</i>	<i>39385</i>	<i>5866</i>	<i>14137</i>	<i>18236</i>	<i>21,21</i>	<i>38</i>	<i>46,30</i>	<i>+ 14,55</i>

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

Sporirea cu peste 10%, în 1910, a știutorilor de carte s-a constatat în marea majoritate a localităților plasei Arad. Paradoxal, în Ghioroc, cartierul Mureșel și Zimandul Nou a avut loc, la începutul secolului

XX, o diminuare a acestora. Asemenea fenomene le putem pune pe seama emigrării germanilor, cu precădere, spre statele europene sau, în cazul românilor, spre continentul american sau România¹².

¹¹ A fost inclusă atât populația civilă, cât și cea militară.

¹² *Ibidem*, 1910, 332–333.

Coborând dinspre podgoria Aradului spre zonele deluroase, în plasa Ineu, populația instruită reprezenta un segment ce trecea spre 1910 pragul de 30%. Asemenea localități au fost Mocrea (23,89% în 1880, 43,77% în 1910); Aldești (3,56 în 1880, 32,45% în 1910); Cermei (13,19 % în 1880, 33,49% în 1910). În Apateu și Moroda, alfabetizații, în 1880, s-au situat sub 2% respectiv 1,98% și 1,27%, pentru ca, în 1910, să calculăm 22,86% și respectiv 18,35%. Doar în Voivodeni, populația instruită, în 1910, a depășit 30%. (Tabelul 3) Fluctuațiile consemnate nu au afectat, în general, procesul evolutiv al științei de carte.

Așadar, dacă în plasa Arad patru localități – Cicir, Curtici, Macea și Sâmbăteni – din 15, adică 26,66%, dețineau în jur de 40% populație alfabetizată, în 1910, în plasa Ineu, doar în localitatea Mocrea ei au atins 53,46% la 1900, cu o scădere sensibilă la 51,42% în 1910¹³.

Situată geografic în zona deluros-muntoasă, privată de un spectru mai larg al populației învățate, plasa Sebiș a fost printre cele mai modeste ca

potențial economic. În 1880, cu excepția câtorva localități, precum Sebiș (29,41%), Gurahonț (22,06%), Iosășel (21,66%), știutorii de carte dețineau o pondere relativ însemnată. În Baltele (3,57%), Brusturescu (1,22%), Dulcele (1,45%), Șoimoș-Buceava (5,95%) numărul lor s-a menținut scăzut și în 1910. La polul opus s-au situat Cil, Almaș, Berindia, Rădești, Buhani, Bonțești, Buteni, Dezna, Dieci, Donceni, Pescari, Honț, Ignești, Iosaș, Joia Mare, Prunișor, Chisindia, Cociuba, Crocna, Moneasa, Sălăjeni, Slatina, Valea Mare, Zimbru sau Iacobini, unde procentul celor instruiți, în intervalul 1880–1910, s-a dublat sau triplat. Particularizăm localitățile Feniș și Păulian, în care s-au înregistrat fluctuații semnificative. Dacă, în 1900, ei au reprezentat 25,35% și, respectiv 32,87%, zece ani mai târziu consemnăm 22,63% și respectiv 22,61%. Marcăm, Iosășelul, cu o scădere apreciabilă, între anii 1900–1910, de la 40,31% la 26,22%; așadar o micșorare cu aproximativ –14%¹⁴. (Tabelul 4)

Tabelul 3. Dinamica știutorilor de carte din plasa Ineu la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Ineu	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						Diferența 1880/1910
		An						1880	1900	1910	
1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910			
1	Aldești	702	844	835	25	125	271	3,56	14,81	32,45	+ 28,89
2	Apateu	2521	2959	2873	50	369	657	1,98	12,47	22,86	+ 20,88
3	Bârsa	1150	1269	1460	124	250	580	10,78	19,70	39,72	+ 28,94
4	Berechiu	1387	1852	1904	38	137	320	2,73	7,39	16,80	+ 14,07
5	Bocsig	1668	2144	2679	70	264	487	4,19	12,31	18,17	+ 13,98
6	Cermei	2197	3609	4060	290	1106	1360	13,19	30,64	33,49	+ 20,3
7	Gurba	1494	2108	2355	91	457	337	6,09	21,67	14,30	+ 8,21
8	Ineu	4817	6014	6599	881	1927	2542	18,28	32,04	38,52	+ 20,24
9	Iermata	667	764	822	35	122	209	5,24	15,96	25,42	+ 20,18
10	Mănerău	645	742	914	26	74	167	4,03	9,97	18,27	+ 14,24
11	Mocrea	1017	1267	1277	248	556	559	23,89	43,88	43,77	+ 19,88
12	Moroda	1329	1565	1602	17	185	294	1,27	11,82	18,35	+ 17,08
13	Răpsig	1126	1279	1398	25	254	323	2,22	19,85	23,10	+ 20,88
14	Seleuș	2128	2288	2577	77	632	843	3,61	27,62	32,71	+ 29,1
15	Șicula	2614	3500	3616	164	545	698	6,27	15,57	19,30	+ 13,03
16	Șomoșcheș	1677	2088	2119	72	181	489	4,29	8,66	23,07	+ 18,78
17	Voivodeni	255	287	331	10	78	125	3,92	27,17	37,76	+ 33,84
Total		27394	34579	37421	2243	7262	10261	8,18	21	27,42	+ 19,24

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1912.

¹³ *Ibidem*, 332–333.

¹⁴ *Ibidem*, 1910, 332–335.

Tabelul 4. Dinamica știutorilor de carte din plasa Sebiș la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Sebiș	Numărul						% știutori carte				
		populației			știutorilor de carte							Diferența 1880–1910
		An										
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910		
1	Almaș	1797	1940	2035	90	298	487	5,00	15,36	23,93	+ 18,93	
2	Baltele	117	110	112	1	14	4	0,85	12,72	3,57	+ 2,72	
3	Berindia	271	317	383	7	27	146	2,58	8,51	38,12	+ 35,54	
4	Bodești/Rădești	726	759	791	17	191	294	2,34	25,16	37,16	+ 34,82	
5	Bonțești	650	835	947	75	154	394	11,53	18,44	41,60	+ 30,07	
6	Brazi	243	264	276	18	48	98	7,40	18,18	35,50	+ 28,1	
7	Brusturescu	168	166	177	1	1	2	0,59	0,60	1,22	+ 0,63	
8	Buhani	343	405	473	4	133	227	1,16	32,83	47,99	+ 46,83	
9	Buteni	2769	3245	3632	436	1080	1520	15,74	33,28	41,85	+ 26,11	
10	Chisindia	1507	1723	1915	55	202	439	3,64	11,72	22,92	+ 19,28	
11	Cil	780	829	921	83	262	342	10,64	31,60	37,13	+ 26,49	
12	Cociuba	100	124	112	7	12	26	7	9,67	23,21	+ 16,21	
13	Crocna	850	945	1010	59	164	314	6,94	17,35	31,08	+ 24,14	
14	Dezna	1048	1091	1140	107	203	375	10,20	18,60	32,89	+ 22,69	
15	Dieci	978	1216	1297	59	139	375	6,03	11,43	28,91	+ 22,88	
16	Donceni	235	382	347	9	129	173	3,82	33,76	49,85	+ 46,03	
17	Dulcele	235	254	275	4	1	4	1,70	0,39	1,45	- 0,25	
18	Feniș	355	418	455	11	106	103	3,09	25,35	22,63	+ 19,54	
19	Gurahonț	349	756	997	77	335	551	22,06	44,31	55,26	+ 33,2	
20	Honțisor	522	922	570 ¹⁵	46	95	115	8,81	10,30	20,17	+ 11,36	
21	Iacobini	605	596	614	39	92	209	6,44	15,43	34,03	+ 27,59	
22	Ignești	261	350	425	1	48	122	0,38	13,71	28,70	+ 28,32	
23	Iosaș	280	415	439	9	72	137	3,21	17,34	31,20	+ 27,99	
24	Iosășel	420	563	633	91	227	166	21,66	40,31	26,22	+ 4,56	
25	Joia Mare	322	358	417	17	59	94	5,27	16,48	22,54	+ 17,27	
26	Laz	416	462	565	2	66	107	0,48	14,28	18,93	+ 18,45	
27	Livada/Păulian	426	511	513	24	168	116	5,63	32,87	22,61	+ 16,98	
28	Mădrigești	546	762	620	19	125	113	3,47	16,40	18,22	+ 14,75	
29	Minead	195	236	288	1	25	88	0,51	10,59	30,55	+ 30,04	
30	Moneasa	604	658	772	53	210	323	8,77	31,91	41,83	+ 33,06	
31	Mustești	338	402	404	6	58	128	1,77	14,42	31,68	+ 29,91	
32	Nădălbești	217	348	358	3	47	53	1,38	13,50	14,80	+ 13,42	
33	Neagra	353	397	414	7	27	65	1,98	6,80	15,70	+ 13,72	
34	Păiușeni	840	1584	1204	69	400	266	8,21	25,25	22,09	+ 13,88	
35	Pescari	532	571	608	53	142	230	9,96	24,86	37,82	+ 27,86	
36	Prăjești	372	397	442	49	130	204	13,17	32,74	46,15	+ 32,98	
37	Prunișor	667	717	890	12	46	134	1,79	6,41	15,05	+ 13,26	
38	Rănușa	440	478	518	7	58	103	1,59	12,13	19,88	+ 18,29	
39	Revețiș	396	491	568	21	84	117	5,30	17,10	20,59	+ 15,29	
40	Roșia	532	592	627	6	31	243	1,12	5,23	38,75	+ 37,63	
41	Sălăjeni	377	470	527	10	38	192	2,65	8,08	36,43	+ 33,78	
42	Secaș	502	578	602	24	127	139	4,78	21,97	23,08	+ 18,3	
43	Sebiș	1659	2252	2596	488	976	1382	29,41	43,33	53,23	+ 23,82	
44	Slatina	413	464	523	18	18	156	4,35	3,87	29,82	+ 25,47	
45	Susani	424	457	512	1	64	54	0,23	14	10,54	+ 10,31	
46	Șoimoș-Buceava	563	561	487	36	75	29	6,39	13,36	5,95	- 0,44	
47	Valea Mare	273	361	412	16	64	152	5,86	17,72	36,89	+ 31,03	
48	Văsoaia	679	785	833	29	105	117	4,27	13,37	14,04	+ 9,77	
49	Zimbru	603	732	767	72	103	229	11,94	14,07	29,85	+ 17,91	
Total		28298	34249	36443	2349	7279	11457	8,30	21,25	31,43	+ 23,04	

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

¹⁵ Scăderea populației localității Honțisor s-a datorat plecării muncitorilor sezonieri la defrișări și confecționarea doagelor.

cf. Traian Rotariu Traian Rotariu, *Recensământul din 1910. Transilvania*, 76.

Cu excepția Șiclăului, în plasa Elek, la recensământul din 1910, procentul persoanelor instruite a trecut pragul de 40%. Diferența procentuală, înregistrată în anii 1880 și 1910, a evidențiat augmentarea considerabilă a lor în Kamarasul Mare (+35,93%)¹⁶. (Tabelul 5)

Observăm sporirea sensibilă sau semnificativă a numărului și procentului celor care știau scrie și citi, în intervalul cronologic 1880–1910, în

marea majoritate a localităților care compun plasa Chișineu. Potrivit recensământului din 1880, în unele locuri ei depășeau 50% (Zerindul Mic – 50,28%, Iermata Neagră – 62,91%, Zerind/Zerindul Mare – 63,88%). În 1910 doar în localitățile Cintei (28,91%), Chereluș (17,38%), Șepreuș (19,04%), Talpaș (29,09%) și Zărand (23,16%), s-au situat sub 30%¹⁷. (Tabelul 6)

Tabelul 5. Dinamica știutorilor de carte din plasa Elek la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Elek	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						Diferența 1880/1910
		An									
1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910			
1	Almaș-kamaras	1168	1988	2116	458	993	1321	39,21	49,94	62,42	+ 21,23
2	Elek	5607	7591	7268	1836	3572	3825	32,74	47,05	52,62	+ 19,88
3	Grăniceri	3013	4260	4311	365	1492	1746	12,11	35,02	40,50	+ 28,39
4	Komaroșul Mare	1749	2251	3598	356	1082	2025	20,35	48,06	56,28	+ 35,93
5	Medgyesbodzás	3357	2541	2413	700	1172	1370	28,85	46,12	56,77	+ 27,92
6	Medgyesegyháza ¹⁸	*	2923	3628	*	1808	2406	*	61,85	66,31	+ 4,46
7	Pilu Mare	1577	1868	1932	221	643	840	14,01	34,42	43,47	+ 29,43
8	Sánmartin	2234	2650	2757	952	1512	1490	42,61	57,05	54,04	+ 11,43
9	Șiclău	2977	3357	3384	654	770	1100	21,96	22,93	32,50	+ 10,54
10	Vărșand	2170	2666	2802	314	973	1349	14,47	36,49	48,14	+ 33,67
<i>Total</i>		<i>23.852</i>	<i>32.095</i>	<i>34.209</i>	<i>5.856</i>	<i>14.017</i>	<i>17.472</i>	<i>24,55</i>	<i>43,67</i>	<i>51,07</i>	<i>+ 26,52</i>

Sursa: A Magyar Korona Országában. Az 1881. Év elején végrehajtott Népszámlálás Főbb Eredményei Megyék és Községek Szerint Részletezve. Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1882, p. 17; Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1910, Budapest, 1912.

Tabelul 6. Dinamica știutorilor de carte din plasa Chișineu la 1900

Nr. crt.	Plasa Chișineu	Nr. populației			Nr. știutorilor de carte			% știutori carte			
		An									Diferența 1880/1910
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Adea	1514	1734	2082	717	1035	1433	47,35	59,68	68,82	+ 21,47
2	Chereluș	2139	2499	2192	122	363	381	5,70	14,52	17,38	+ 11,68
3	Chișineu	1870	2307	2821	660	1145	1643	35,29	49,63	58,24	+ 22,95
4	Cintei	1127	1369	1781	58	257	515	5,14	18,77	28,91	+ 23,77
5	Iermata Neagră	1270	1957	2009	799	1239	1373	62,91	63,31	68,34	+ 5,43
6	Mișca	1664	1704	1774	151	449	585	9,07	26,34	32,97	+ 23,9
7	Nădab	1930	2210	2312	246	791	1006	12,74	35,79	43,51	+ 30,77
8	Pădureni	1810	2121	2394	806	1330	1688	44,53	62,70	70,50	+ 26,17

¹⁶ *Ibidem*, p. 334–335.

¹⁷ M.S.K., (1900), 334–335; *Ibidem*, (1910), 334–337.

¹⁸ Localitatea *Medgyesegyháza* s-a format în urma contopirii a două așezări mici. Este vorba de Medgyes-Újfalú cu pusta Medgyes. Încă din 1887, Erariul a vândut pusta Bánkut la 122 de cultivatori slovaci, veniți din Békéscsaba. Ei au reprezentat 61,03% în 1900, cu o sensibilă scădere la 57,44% în 1910; fiind urmați de maghiari cu 36,09% în 1900 și 39,44%

în 1910. (vezi Somogyi Gyula, *Arad szabad Király város és Arad vármegye községeinek leirása*, vol. III, Arad, 1913, 179; *De-a lungul frontierei. La aniversarea a 10 ani de colaborare între localitățile de frontieră ale județelor Arad și Békés*, Arad, 2005 (în continuare, *De-a lungul frontierei...*), 154; Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Arad (2003), 70–71, 131)

Nr. crt.	Plasa Chișineu	Nr. populației			Nr. știutorilor de carte			% știutori carte			Diferența 1880/1910
		An									
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
9	Satu Nou ¹⁹	*	1944	2484	*	1110	1513	*	57,09	60,90	+ 3,81
10	Sepreuş	3864	4238	4690	253	654	893	6,54	15,43	19,04	+ 12,5
11	Sintea Mare	1383	1897	2278	78	568	690	5,63	29,94	30,28	+ 24,65
12	Sintea Mică	763	810	849	44	239	310	5,76	29,50	36,51	+ 30,75
13	Socodor	4494	5209	5534	513	1598	2264	11,41	30,67	40,91	+ 29,5
14	Șimandul de Sus ²⁰	1671	5020	1972	122	1410	613	7,30	28,08	31,08	+ 23,78
15	Șimandul de Jos	2359		3256	430		1217	18,22		37,37	+ 19,15
16	Talpaș/Batâr	1505	2360	2248	68	346	654	4,51	14,66	29,09	+ 24,58
17	Țipari ²¹	*	2156	2758	*	1131	1596	*	52,45	57,86	+ 5,2
18	Vânători	2087	2361	2448	810	1438	1594	38,81	60,90	65,11	+ 26,3
19	Zărand	2720	3168	3484	130	532	807	4,77	16,79	23,16	+ 18,39
20	Zerind	1902	2506	2637	1215	1765	1981	63,88	70,43	75,12	+ 11,24
21	Zerindu Mic	346	502	533	174	321	369	50,28	63,94	69,23	+ 18,95
<i>Total</i>		<i>36418</i>	<i>48070</i>	<i>52536</i>	<i>7396</i>	<i>17721</i>	<i>23125</i>	<i>20,30</i>	<i>36,86</i>	<i>44,01</i>	<i>+ 23,71</i>

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemények*, 1910, Budapest, 1912.

Arondată, în 1876, comitatului Arad, cu o structură etno-confesională predominant românească-ortodoxă, cu unele localități în care s-au constatat chiar „purități etno-confesionale”, caracterizată ca un bloc compact românesc²², plasa Hălmaგიu a înregistrat un număr scăzut de alfabetizați. Scurta trecere în revistă ne obligă să amintim că din cele 34 de localități, potrivit recensământului din 1880, în 13, populația știutoare de carte s-a situat sub 1%. Consemnăm așezări precum Budești (0,39%), Groși (0,98%), Leasa (0,51%), Luncoșoara (0,25%), Mermești (0,55%), Poiana (0,63%), Poienari (0,55%), Rostoci (0%), Sârbi (0,54%), Tălagiu (0,70%), Târnăvița (0,39%), Tisa (0,72%)²³. În 1900, în 5 localități, ei reprezentau sub 1%. Este vorba de Luncoșoara (0,13%), Poienari

(0,90%), Târnăvița (0,82%), Țohești (0,33%), Vosdoci (0,71%). În alte 20 de sate, a variat între 1–10% și doar în 9 întruneau peste 10%²⁴.

După 10 ani, situația statistico-procentuală s-a îmbunătățit. Ținutul Hălmaგიului nu a mai deținut procente de sub 1%. Augmentarea s-a datorat politicii de înființare și susținere a instituției școlare de către săteni și biserică. Exemplificăm: Aciuța (6,6% în 1880, 35,48% în 1910), Bodești (2,45% în 1880, 27,08% în 1910), Dumbrava (1,23% în 1880, 40,21% în 1910), Gura Văii (3,28% în 1880, 39,38% în 1910), Hălmaგიu Mare (26,31% în 1880, 50,49% în 1910), Pleșcuța (9,45% în 1880, 37,29% în 1910), Rostoci (0% în 1880, 20,45% în 1910) și Vârfurile (5,02% în 1880, 23,09% în 1910)²⁵. (Tabelul 7)

Tabelul 7. Dinamica știutorilor de carte din plasa Hălmaგიu la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Hălmaგიu	Nr. populației			Nr. știutorilor de carte			% știutori carte			Diferența 1880/1910
		An									
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Aciuța	500	560	541	33	112	192	6,6	20	35,48	+ 28,88
2	Avram Iancu	1142	1277	1366	58	89	174	5,07	6,96	12,73	+ 7,66
3	Bănești	446	519	558	17	74	42	3,81	14,25	7,52	+ 3,71
4	Bodești	326	404	443	8	11	120	2,45	2,72	27,08	+ 24,63

¹⁹ Localitatea s-a format în hotarele satelor Vânători și Zerindu Mic, iar în 1885, a devenit localitate de sine stătătoare. (Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1900. Transilvania*, 90)

²⁰ Șimandul de Jos și Șimandul de Sus au fost recenzate separat în 1800, pentru ca în intervalul 1890-1906 să devină o singură localitate (Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1900. Transilvania*, 98)

²¹ Localitatea s-a format în hotarele așezării Zărand pentru ca din 1888 să fie de sine stătătoare. (Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1900. Transilvania*, 98)

²² Felicia Aneta Oarcea, *op. cit.*, 82.

²³ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, 26–49.

²⁴ *M.S.K.*, (1900), 334–337.

²⁵ *Ibidem*, (1910), 338–339.

Nr. crt.	Plasa Hălmațiu	Nr. populației			Nr. știutorilor de carte			% știutori carte			Diferența 1880/1910
		An									
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
5	Brusturi	772	940	1118	12	88	113	1,55	9,36	10,10	+ 8,55
6	Budești	251	291	311	1	16	29	0,39	5,49	9,32	+ 8,93
7	Cristești	174	211	248	2	11	28	1,14	5,2	11,29	+ 10,15
8	Dumbrava	325	369	368	4	79	148	1,23	21,40	40,21	+ 38,98
9	Groși	204	276	260	2	21	26	0,98	7,60	10	+ 9,02
10	Gura Văii	335	401	391	11	101	154	3,28	25,18	39,38	+ 36,1
11	Hălmațiu Mare	1106	1235	1325	291	479	669	26,31	38,78	50,49	+ 24,18
12	Hălmațel	1042	1186	1404	47	111	224	4,51	9,35	15,95	+ 11,44
13	Ionești	305	335	375	5	4	14	1,63	1,19	3,73	+ 2,1
14	Lazuri	691	877	1054	27	93	110	3,90	10,60	10,43	+ 6,53
15	Leasa	388	518	563	2	15	14	0,51	2,89	2,48	+ 1,97
16	Leștioara	168	216	256	–	3	15	–	1,38	5,85	+ 4,47
17	Lunșoara	798	750	1119	2	1	40	0,25	0,13	3,57	+ 3,32
18	Măgulicea	551	515	530	16	45	45	2,90	8,73	8,49	+ 5,59
19	Mermești	180	258	336	1	19	66	0,55	7,36	19,65	+ 19,1
20	Ocișor	317	391	418	15	9	36	4,73	2,30	8,61	+ 3,88
21	Ociu	392	451	542	39	8	94	9,94	1,77	17,34	+ 7,4
22	Pleșcuța	497	599	598	47	168	223	9,45	28,04	37,29	+ 27,84
23	Poiana	315	410	457	2	6	10	0,63	1,46	2,18	+ 1,55
24	Poienari	361	442	469	2	4	21	0,55	0,90	4,47	+ 3,92
25	Rostorci	293	357	352	–	34	72	–	9,52	20,45	+ 10,93
26	Sârbi	547	498	730	3	7	32	0,54	1,40	4,38	+ 3,84
27	Tălagiu	850	972	1098	6	17	63	0,70	1,74	5,73	+ 5,03
28	Tărnăvița	255	243	292	1	2	7	0,39	0,82	2,39	+ 2
29	Tisa	548	619	723	4	9	16	0,72	1,45	2,21	+ 1,49
30	Țărmure	269	317	422	6	8	29	2,23	2,52	6,87	+ 4,64
31	Țohești	261	300	365	5	1	11	1,91	0,33	3,01	+ 1,1
32	Vârfulile	776	1063	1221	39	167	282	5,02	15,71	23,09	+ 18,07
33	Vidra	636	758	777	11	85	87	1,72	11,21	11,19	+ 9,47
34	Vosdoci ²⁶	*	139	*	*	1	*	*	0,71	*	*
Total		16021	18697	21030	719	1898	3206	4,48	10,15	15,24	+ 10,76

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

Comunitățile mixte ale plasei Pecica au susținut învățământul. Mai mult, copii frecventau nu numai cursurile școlii confesionale, ci și a celorlalte. Hermina Ciorogariu în memoriile sale a consemnat că „După terminarea clasei a VI-a, potrivit „uzului” comunei am urmat cursurile școlii primare maghiare din Pecica Maghiară. La examenul de admitere, ..., am fost singura primită în clasa IV²⁷. Evoluții semnificative în rândurile populației instruite remarcăm în Bodroșul Vechi (15,21% în 1880, 52,57% în 1910), Iratoș

(17,47% în 1880, 52,88% în 1910), Pecica Veche (18,13% în 1880, 50,38% în 1910) și Variașul Mare și Mic (10,51% în 1880, 52,42% în 1910). La 1900, în toate localitățile, ei dețineau un procent de peste 30%. Cea mai mare pondere o întâlnim în localitățile Peregul Mic (68,91%), Peregul German (53,97%) și Pecica Maghiară (50,38%). Zece ani mai târziu, în plasa Pecica, procentul persoanelor care știau scrie și citi a fost peste 50%²⁸. Un spor semnificativ, +41,91%, în intervalul 1880–1910, amintim în Variașul Mare și Mic. (Tabelul 8)

²⁶ În 1910, Vosdoci a fost inclus administrativ-teritorial în Lunșoara. cf. Alexandru Roz, Kovács Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad (1997), 269.

²⁷ *Caietele Herminei*, editare și adnotări Rodica Țabic, Adriana Popescu, București (2010), 111.

²⁸ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, 26–49; M.S.K., (1900), 336–337; *Ibidem*, (1910), 336–337.

Tabelul 8. Dinamica știutorilor de carte din plasa Pecică la 1900–1910

Nr. crt.	Plasa Pecica	Nr. populației			Nr. știutorilor de carte			% știutori carte			Diferența 1880/1910
		An									
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Bodroglu Vechi	322	370	388	49	145	204	15,21	39,18	52,57	+ 37,36
2	Iratoș	1202	1412	1611	210	639	852	17,47	45,25	52,88	+ 35,41
3	Pecica Maghiară	7826	8284	8066	2313	4174	4936	29,55	50,38	61,19	+ 31,64
4	Pecica Veche	7369	9000	9571	1336	2832	4822	18,13	31,46	50,38	+ 32,25
5	Peregul Mic	1275	1808	1859	582	1246	1375	45,64	68,91	73,96	+ 28,32
6	Peregul German	1899	1473	1363	1081	795	824	56,92	53,97	60,45	+ 3,53
7	Semlac	5387	6058	5676	1400	2781	3017	25,98	45,90	53,15	+ 27,17
8	Variașul Mare și Mic	932	1548	1755	98	613	920	10,51	39,59	52,42	+ 41,91
<i>Total</i>		<i>26212</i>	<i>29953</i>	<i>30289</i>	<i>7069</i>	<i>13225</i>	<i>16950</i>	26,96	44,15	55,96	+ 29

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapeșt, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapeșt, 1912.

Din cele 36 de localități ale plasei Radna, în 1880, înregistrăm o populație de peste 20% școlită, în Maria Radna (24,81%), Păulișul Nou (36,5%), Săvârșin (24,98%), Seliște (25,33%) și Vinești (22,55%). În 1900, 75% dintre ele aveau peste 20% din populație instruită. Însă, semnalăm așezări în care alfabetizații întruneau sub 10%: Obârșia (3,21%), Pârnești (9,49%), Roșia Nouă (8,53%). Pe parcursul a zece ani, statisticile au consemnat că

numărul lor a sporit semnificativ. Amintim așezările, în care ei au depășit 50%: Cladova (55,73%), Păulișul Nou (60,88%), Păulișul Vechi (53,02%), Săvârșin (50,65%), Stejar (51,91%), Vărădia de Mureș (50,67%). Sporul cel mai mare, în intervalul 1880–1910, îl semnalăm la Conop (+46,75%). Sporuri negative, în același interval cronologic, am consemnat la Baia (–0,49%), Pârnești (–2,02%) și Vinești (–10,29%)²⁹. (Tabelul 9)

Tabelul 9. Dinamica știutorilor de carte din plasa Radna la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Radna	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						
		An									Diferența 1880–1910
1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910			
1	Baia	477	585	624	91	158	116	19,07	27	18,58	– 0,49
2	Batuța	386	341	412	57	135	167	14,76	39,58	40,53	+ 25,77
3	Bârzava	1649	1732	1813	227	385	551	13,76	22,22	30,39	+ 16,63
4	Căpruța	866	799	852	123	262	320	14,20	32,79	37,55	+ 23,35
5	Cladova	746	806	830	55	100	292	7,37	12,40	35,18	+ 27,81
6	Conop	1091	1115	1116	98	280	622	8,98	25,11	55,73	+ 46,75
7	Corbești	607	704	711	19	107	184	3,13	15,19	25,87	+ 22,74
8	Cuiaș	215	235	208	14	26	42	6,51	11,06	20,19	+ 13,68
9	Dumbrăvița	1122	1131	1130	84	252	231	7,47	22,28	20,44	+ 12,93
10	Groșii Noi	788	871	867	36	223	258	4,56	25,60	29,75	+ 25,19
11	Hălăliș	378	391	376	23	62	56	6,08	15,85	14,89	+ 8,81
12	Îlteu	760	795	828	77	221	282	10,13	27,79	34,05	+ 23,92
13	Julița	983	1098	1148	111	257	442	11,29	23,40	38,50	+ 27,21
14	Lupești	792	858	884	117	129	141	14,77	15,03	15,95	+ 1,18
15	Maria-Radna	2136	2418	2858	530	1057	1501	24,81	43,71	52,51	+ 23,7
16	Milova	443	567	626	28	127	118	6,32	22,39	18,84	+ 12,52
17	Miniș	1295	1331	1370	209	447	680	16,13	33,58	49,63	+ 33,5
18	Monoroștia	364	406	423	52	70	76	14,28	17,24	17,96	+ 3,68
19	Nicolae Bălcescu	663	735	708	64	277	289	9,65	37,68	40,81	+ 31,16
20	Obârșia	372	466	447	–	15	40	–	3,21	8,94	+ 5,73

²⁹ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, 26–49; *M.S.K.*, (1900), 336–339; *Ibidem*, (1910), 336–339.

Nr. crt.	Plasa Radna	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						Diferența 1880–1910
		An									
1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910			
21	Odvoș	1090	1177	1158	210	417	486	19,26	35,42	41,96	+ 22,7
22	Păulișu Nou	400	506	496	146	268	302	36,5	52,96	60,88	+ 24,38
23	Păulișu Vechi	1975	2501	2516	281	1013	1334	14,22	40,50	53,02	+ 38,8
24	Pârnești	507	611	661	34	58	31	6,70	9,49	4,68	– 2,02
25	Petriș	1310	1388	1270	119	321	401	9,08	23,12	31,57	+ 22,49
26	Roșia Nouă	1424	1453	1516	41	124	241	2,87	8,53	15,89	+ 13,02
27	Săvârșin	1553	1707	1751	388	682	887	24,98	39,95	50,65	+ 25,67
28	Seliște	371	374	359	94	115	130	25,33	30,74	36,21	+ 10,88
29	Slatina de Mureș	436	899	561	18	343	238	4,12	38,15	42,42	+ 38,3
30	Stejar	357	470	481	47	92	217	13,16	19,57	51,91	+ 38,75
31	Șoimoș	1570	1649	1757	165	558	719	10,50	33,83	40,92	+ 30,42
32	Temeșești	310	394	400	21	108	132	6,77	27,41	33	+ 26,23
33	Toc	893	938	902	155	195	322	17,35	20,78	35,69	+ 18,34
34	Troaș	699	880	867	21	105	162	3,00	11,93	18,68	+ 15,68
35	Vărădia de Mureș	1106	1142	1103	203	273	559	18,35	23,90	50,67	+ 32,32
36	Vinești	368	430	424	83	126	52	22,55	29,30	12,26	- 10,29
<i>Total</i>		<i>30502</i>	<i>33903</i>	<i>34453</i>	<i>4041</i>	<i>9388</i>	<i>12621</i>	13,24	27,69	36,63	+ 23,39

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

La 1900, plasa Târnova, alcătuită din 17 localități, îngloba așezări în care cei care știau scrie și citi marcau sub 10% din populație. Facem referiri la sate precum Camna (8,86%), Dud (7,12%), Drauț (8%), Minișul de Sus (6,10%), Minișel (4,90%), Nadăș (4,36%)³⁰. Fluctuații identificate pe baza comparației datelor recensămintelor din

1900 și 1910 semnalăm în satul Minișel, unde alfabetizații au scăzut cu -0,7% sau au sporit la Camna (+25,03%), Dud (+6,2%), Drauț (+11,45%), Nadăș (+3,5%). Sensibil, știutorii de carte, în 1910, s-au apropiat de 50% în localitatea Satu Mic (48,93%)³¹. (Tabelul 10)

Tabelul 10. Dinamica știutorilor de carte din plasa Târnova la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Târnova	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						Diferența 1880/1910
		An									
1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910			
1	Agrîș	2503	2935	3038	208	754	1140	8,31	25,68	37,52	+ 29,21
2	Arăneag	828	1205	1226	49	319	404	5,91	26,47	32,95	+ 27,04
3	Camna	391	474	475	12	42	161	3,06	8,86	33,89	+ 30,83
4	Chier	1697	2013	2192	31	214	486	1,82	10,63	22,17	+ 20,35
5	Cuied	1460	1424	1723	45	168	307	3,08	11,79	17,81	+ 14,73
6	Drauț	1611	2075	2179	39	166	424	2,42	8	19,45	+ 17,03
7	Dud	1253	1502	1780	18	107	235	1,43	7,12	13,20	+ 11,77
8	Hodiș	590	729	793	16	197	297	2,71	27,02	37,45	+ 34,74
9	Iercoșeni	290	436	594	8	120	141	2,75	27,52	23,73	+ 20,98
10	Luguzău	314	454	608	14	151	225	4,45	33,25	37	+ 32,55
11	Minișel	643	754	807	8	37	39	1,24	4,90	4,83	+ 3,59
12	Minișu de Sus	901	1016	1139	26	62	85	2,88	6,10	7,46	+ 4,58
13	Nadăș	2151	2587	2724	16	113	202	0,74	4,36	7,41	+ 6,67
14	Satu Mic	213	577	707	45	224	346	21,12	38,82	48,93	+ 27,81
15	Șilindia	859	1402	1537	70	495	648	8,14	35,30	42,16	+ 34,02
16	Tauț	2047	2598	2911	63	325	506	3,07	12,50	17,38	+ 14,31
17	Târnova	2259	2887	3043	120	516	936	5,31	17,87	30,75	+ 25,44
<i>Total</i>		<i>20010</i>	<i>25068</i>	<i>27476</i>	<i>788</i>	<i>4010</i>	<i>6582</i>	3,93	15,99	23,95	+ 20,02

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

³⁰ *Ibidem*, (1900), 339.

³¹ *Ibidem*, (1910), 339.

Interesul autorităților șiriene, respectiv a familiilor nobiliare de a întreține instituția școlară și a susține elevii merituoiși poate fi relevat prin sporirea știutorilor de carte de la 17,35%, în 1880, la 51,67%, în 1910. Cel mai mare număr și procent al lor, consemnat de recensămintele din 1900 și 1910, îl întâlnim în Sântana Nouă, așezare cu populație predominant germană. Dacă la 1900, recenziile reprezentau 61,97%, peste 10 ani au reunit 69,90%³². Cu excepția localităților Caporal Alexa (29,12%), Covăsânțului (21,86%), Măscăi (28%), la 1900, în celelalte așezări, persoanele care știau scrie și citi dețineau un procent de peste 30%³³. La 1910, toate așezările dețineau peste 35% instruiți. Diferența procentuală mai mare, pozitivă, între 1880–1910, de peste 30% o consemnăm în Galșa (+32,06%), Măderat (+40,93%), Șiria (+34,32%)³⁴. (Tabelul 11)

Prezentarea detaliată, pe plase și localități, a numărului persoanelor alfabetizate, recenzate în anii 1880, 1900 și 1910, oferă imaginea concludentă a fluctuațiilor sensibile sau semnificative la nivelul științei de carte. Considerăm că factorii fizico-geografici, economico-sociali, legislația școlară și, totodată, schimbările din mentalul colectiv de la sfârșitul secolului al XIX-lea și debutul veacului următor au influențat indubitabil dinamica alfabetizațiilor.

Totodată, urmărind structura etno-confesională a fiecărei unități teritorial-administrative,

constatăm, mai ales până spre 1900, ponderea mai ridicată a persoanelor instruite în plășile și localitățile cu populație maghiară, germană, cu precădere, și mai scăzută în cele românești. Treptat, însă, dorința intelectualității satelor românești de a pregăti o viitoare generație, care să susțină interesele naționale, și prefacerilor de la nivelul societății românești au contribuit la creșterea interesului pentru susținerea instituției școlare. Tot mai mulți elevi români frecventau școlile de stat maghiare de la Arad, Gimnaziu de Stat, sau cele românești, Preparandia și Institutul Teologic Ortodox Român.

Dorința de propășire a românilor, în speță, răzbate și din coloanele ziarelor, care prin descrierea unor modele culturale, exemplificarea națiilor luminate ale Europei, țin aprinsă candela conștiinței românești. Într-un articol, intitulat „Un sfat”, s-a apreciat că un stat luminat stă în numărul redus de analfabeți. Rolul învățătorului român de a lumina poporul prin carte, în împrejurări vitrege, prin „muncă sublimă, dar muncă mare, muncă grea” stă, acum, la începutul secolului XX, sub semnul lamentării. Soarta viitoarelor generații era în mâna dascălilor, care, prin eforturi, aveau menirea de a răspândi știința de carte în rândul poporului. Ridicarea culturală trebuie să aibă ca model strădaniile românilor de peste Carpați. Însă, împrejurările au obligat învățătorimea să-și creeze propria cale. Imaginea comparativă dintre învățământul maghiar din Ungaria și cel românesc din România

Tabelul 11. Dinamica știutorilor de carte din plasa Șiria la 1880–1910

Nr. crt.	Plasa Șiria	Numărul						% știutori carte			
		populației			știutorilor de carte						Diferența 1880/1910
		An									
		1880	1900	1910	1880	1900	1910	1880	1900	1910	
1	Caporal Alexa	1717	1947	2026	128	567	716	7,45	29,12	35,34	+ 27,89
2	Comlăuș	4034	4833	5010	694	1599	2179	17,20	33,08	43,49	+ 26,29
3	Covăsânț	2971	3553	3848	160	777	1457	5,38	21,86	37,86	+ 32,48
4	Galșa	1597	2269	2519	285	839	1257	17,84	36,97	49,90	+ 32,06
5	Măderat	2085	2337	2415	161	771	1175	7,72	32,99	48,65	+ 40,93
6	Măsca	899	1100	1194	76	308	584	8,45	28	48,91	+ 20,83
7	Pâncota	4132	5299	5607	1433	2507	2969	34,68	47,31	52,95	+ 18,27
8	Sântana Nouă	5193	5830	5814	2615	3613	4064	50,35	61,97	69,90	+ 9,65
9	Șiria	5561	6694	7315	965	2717	3780	17,35	40,58	51,67	+ 34,32
10	Vârșandu Vechi	2170	995	990	314	300	395	14,47	30,15	39,89	+ 25,42
11	Vârșandu Nou		1169	1242		603	759		51,58	61,11	+ 9,53
<i>Total</i>		<i>30359</i>	<i>36026</i>	<i>37980</i>	<i>6831</i>	<i>14601</i>	<i>19335</i>	22,50	40,52	50,90	+ 28,4

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1900, Budapest, 1902; *Magyar Statisztikai közlemenyek*, 1910, Budapest, 1912.

³² *Ibidem*, (1900), 338–339; *Ibidem*, (1910), 340–341.

³³ *Ibidem*, (1900), 338–339.

³⁴ *Ibidem*, (1910), 340–341.

trebuia să servească spre un nou model, spre găsierea unor noi mijloace de propășire³⁵. Înapoierea culturală a constituit un leit-motiv al percepției de sine a românilor ardeleni, crișeni. Devenea cu atât mai acută cu cât raportarea cum am subliniat s-a făcut la alte națiuni ale Europei sau la celelalte națiuni conlocuitoare – maghiari, sași, sârbi³⁶, care au înțeles că prin susținerea învățământului, a învățătorilor, profesorilor se putea asigura progresul cultural, economic.

**LA DYNAMIQUE DES GENS LETTRÉS DANS
LE COMTÉ D'ARAD À LA FIN DE XIX^{ème}
SIÈCLE ET AU DÉBUT DU XX^{ème}**
(Résumé)

La composante finale de la corroboration entre la structure ethno-confessionnelle, en plus des facteurs physiques-géographiques, économiques, sociaux, mentaux, la législation scolaire, l'extension du réseau éducationnel, la fréquentation des écoles, l'aptitude d'être lettré représente le fruit des travaux des autorités laïques et ecclésiastiques d'éclairer la vie du peuple par la culture. L'interaction de tous ces facteurs permette des extrapolations analytiques pertinentes en ce qui concerne la dynamique du processus d'alphabetisation. Á cette époque, l'institution éducative a représenté la réponse au besoin de la société et devient ainsi „un facteur générateur de civilisation”.

Dans le contexte de l'apparition de prestigieuses institutions de culture et la formation d'une conscience active qui soutient l'activité scolaire en milieu urbain et rural, l'analyse des données recensées en 1880, 1900 et 1910, crayonne l'image d'une société moderne, avec des valeurs et mentalités en changement. Ceci se produit sur le fondement d'augmentation de l'intérêt porté par les autorités austro-hongrois à la l'éducation du peuple, comme une continuation des idéals illuministes qui visaient la diminution de l'analphabétisme.

Le 24 septembre 1870 le Ministère des Cultes et Education Publique vote une „Ordnation” nr. 21.555 et dispensent des cours d'alphabetisation pour les adultes. Les principaux acteurs impliqués dans la réalisation de ce projet ont été les inspecteurs scolaires d'Etat, les prêtres, les „Antisthies” communaux – des Conseils Communaux – et les enseignants.

Un regard porté de plus près sur la population alphabetisée du comté Arad et dans ses environs, ses „plasses” (unités administrative-territoriales qu'on retrouve dans l'organisation du comté) nous indique l'existence d'un indicateur important qui se reflète directement sur le degré de préparation socioprofessionnelle qui suit au développement de la société moderne.

Les coordonnées analytiques des chiffres fournis par les statistiques magyares aident, d'un part à établir la dynamique de la population alphabetisée et, d'autre part à estimer les facteurs réducteurs de cette dynamique.

D'après les statistiques officielles magyares, dans le comté d'Arad, le nombre des lettrés en 1874 était de 5.127, soit 1,71 %. Le total de la population recensée était des 298.555 personnes, dont 48.721 (16,31%) enfants en âge d'être scolarisés. La répartition en fonction de sexe indiquait 13.958 garçons, soit 4,67% et 7.644 filles, soit 2,56% ce qui nous donne un total de 21.602 (7,23%) enfants scolarisés. Le calcul des pourcentages de la population alphabetisée en 1880, 1900 et 1910 indique les chiffres suivants : 16,19%, 31,39% et 39,64%. Dans la ville d'Arad, en 1880, 47,19% personnes savaient lire et écrire soit; en 1900, soit 63,60% et en 1910 l'indice est 69,64%.

La répartition de ce nombre en „plasses” montre une augmentation particulière à Pecica (de 26,96% en 1880 à 44,15% en 1900 et 55,96 % en 1910), ensuite à Elek (de 24,55% en 1880 à 43,67% en 1900, et à 51,07% en 1910), à Șiria (de 22,50% en 1880 à 40,52% en 1900 et 50,90% en 1910) et à Arad (de 21,21% en 1880 à 38% en 1900 et 46,30% en 1910). Le pourcentage moins élevé on le retrouve dans „la plasse” de Halmagiou (de 4, 48% en 1880 à 10,15% en 1900 et à 15,24% en 1910).

Dans les régions montagneuses, avec un potentiel économique limité, privées des tentations d'une société moderne et habitées par des gens qui ayant des possibilités matérielles plutôt modestes, on retrouve une manque prononcée des établissements scolaires et des enseignants. Au pôle opposé, la richesse de la région de la plaine d'Arad, la diversité des métiers à exercer, la modernisation des moyens de communication ont évidemment facilité la pénétration des courants culturels déjà existants en Europe, l'apparition du «nouveau» et le changement progressif des mentalités.

La démarche analytique nous oblige à mentionner que la structure ethno-confessionnelle des communautés reste importante dans l'évolution du processus d'alphabetisation. Dans les villages qui comptaient une population ethnique mixte, où chaque communauté organisait sa propre vie scolaire, culturelle et religieuse, le nombre et évidemment le pourcentage de la population instruite a été plus élevé. Toutefois, dans les régions riches, habitées en majorité par des roumains, l'institution éducationnelle a été soutenue et la population instruite à été également nombreuse.

La classe intellectuelle des villages en Roumaine avait marqué son désir pour préparer une nouvelle génération qui porte les intérêts nationaux et le changement dans la société roumaine. Ceci a fortement contribué au développement et a intérêt croissant pour l'évolution du processus d'éducation.

³⁵ *Biserica și Școala*, Arad, XXIX (1905), nr. 12 din 20 martie/2 aprilie, 93–94.

³⁶ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București (1997), 109–110.